

Недоліком цього шляху є неможливість враховувати нові форми сприяння скоєнню злочину, які виникають в злочинній сфері, без змін в кримінальному законі.

Аналізуючи третій шлях, слід підкреслити, що він є поєднанням переваг першого і другого, тобто, не порушуючи принципу обов'язковості ознаки кримінальної протиправності злочину, він залишає можливість визнавати пособництвом і інші форми сприяння злочину, подібні тим, що перелічені в законі. Але він усе ж таки не виключає повністю можливості неоднозначного вирішення на практиці питання про визнання пособництвом конкретних діянь.

Здається, що з урахуванням викладеного найбільш сприятливим є перший шлях - дати загальне поняття пособника шляхом визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак, які б охоплювали всі можливі види і форми пособництва, але з урахуванням недоліків цього шляху, про які було сказано раніше, необхідно дати більш детальний перелік цих ознак.

При цьому, виходячи із закономірностей співвідношення загального і особливого поняття пособника, слід відобразити, по-перше, всі загальні об'єктивні і суб'єктивні ознаки, притаманні поняттю співучасті; по-друге, його специфічні ознаки. В такому розумінні тлумачиться етимологічне значення "пособника" як "помічника в осудних злочинних діях".¹

Отже, головне в змісті об'єктивної сторони пособника саме те, що його допомога є необхідною умовою скоєння злочину, настання спільного злочинного результату. Тому ця допомога повинна бути надана до закінчення злочину. При цьому дії пособника можуть виступати необхідною умовою не тільки дії виконавця, але й значно полегшувати дії інших співучасників. І в тому, і в другому випадку пособник робить свій внесок в настання злочинного результату.

За умови, що загальною ознакою суб'єктивної сторони співучасті є умисна спільна участь в умисному злочині, суб'єктивна сторона пособництва повинна відтворювати специфіку його об'єктивної сторони.

Перш за все умисел пособника може бути як прямим, так і непрямим.

Особливістю інтелектуального моменту умислу пособника є:

- 1) усвідомлення фактичних обставин злочину, скоюваного виконавцем, його спільної безпеки;
- 2) усвідомлення тієї обставини, що його дії (а в окремих випадках і бездіяльність) є умовою скоєння злочину виконавцем чи групою в цілому або вони суттєво полегшують таке скоєння;
- 3) передбачення спільного злочинного результату і свого внеску в нього;
- 4) передбачення причинного зв'язку між власними діями(бездіяльністю) і діями виконавця, а також спільним злочинним результатом.

Вольовий момент умислу пособника визначається бажанням, а у ряді випадків свідомим припущенням спільного злочинного результату.

Таким чином, виходячи з викладеного і не претендуючи на завершеність спроби дати визнання поняття пособника, в ч.6 ст.19 КК України можна було б дати таке визначення поняття пособника:

"Пособником визнається особа, котра умисно в будь-якій формі сприяла скоєнню злочину, і її дії (чи бездіяльність) були необхідною умовою, чи суттєво полегшували скоєння злочину, а також особа, яка заздалегідь обцяла надати допомогу злочинцю в скоєнні злочину чи його переховуванні".

Р.С.ОРЛОВСЬКИЙ

ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ І ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ СПІВУЧАСТІ: ДЕЯКІ СПІРНІ ПИТАННЯ

Зміна суспільного ладу України, її соціально-економічної бази, зародження ринкових відносин, впровадження їх в різні сфери життя викликало ряд негативних наслідків, в тому числі і зростання злочинності.

Особливу небезпеку становить збільшення числа злочинів, що скоюються організованими злочинними групами, які характеризуються високим рівнем згуртованості, складними зв'язками між їх учасниками, озброєністю, а в ряді випадків і зрощуванням з кримінальними елементами за кордоном.

Як свідчить статистика, за період з початку 1995 р. до нинішнього моменту, спільними зусиллями МВС і СБУ було ліквідовано 1700 організованих злочинних груп, якими скоєно більш як 10 тис. злочинів.¹

Все це обумовило необхідність нових підходів до вирішення питань боротьби з груповою злочинністю.

Традиційно законодавець пішов шляхом посилення відповідальності за злочини, що скоєні групою осіб. Це можна підтвердити аналізом тих змін, які були внесені в Особливу частину Кримінального кодексу України за 1995 - 1996 рр.

Тринадцять статей передбачили ознаки скоєння злочину групою осіб за попередньою змовою в якості обов'язкових або кваліфікованих.

П'ять статей в якості особливо кваліфікованої ознаки передбачили скоєння злочинів організованою групою або злочинною організацією.

Проте здається, що проблема боротьби з груповими злочинами тільки посиленням відповідальності в законі вирішена бути не може. Потрібен комплекс соціальних, економічних і правових заходів. І одним з таких правових заходів, безумовно, є вдосконалення загальних норм про співучасть в злочині, про форми співучасті, види співучасті, підстави і межі їх відповідальності.

Проблема співучасті на всіх історичних етапах розвитку кримінального права визнавалась теоретично і практично важливою.

Незважаючи на неоднозначність тлумачення, на існування різних підходів до характеристики його об'єктивних і суб'єктивних ознак, інсти-

¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1988.

¹ Урядовий кур'єр. 1996. 12 листопада.

тут співучасті завжди був фундаментальною основою для вирішення питань кримінальної відповідальності за спільну злочинну діяльність.

Значну увагу питанням співучасті було приділено і в теорії кримінального права. Їм присвячені роботи найбільш відомих російських криміналістів дореволюційного періоду, таких як М.С.Таганцева, Л.С.Белогриць-Котляревського, Г.Є.Колоколова та ін. Не був обділений увагою інститут співучасті і в радянський період. Його вивченням займалися визначні професори цього часу, серед яких можна назвати М.Д.Шаргородського, П.І.Гришаєва, Г.А.Кригера, М.І.Ковальова, Ф.Г.Бурчака, П.Ф.Тельнова.

Однак, незважаючи на значну увагу до теоретичного вивчення цієї проблеми, не можна визначити її повністю вирішеною, що особливо проявилось у зв'язку з питаннями відповідальності за організовану злочинну діяльність.

І тут, перш за все, необхідно назвати два питання, що потребують значної уваги вчених і практиків:

- 1) про значення загальної норми про співучасть для норм Особливої частини, що передбачають відповідальність за скоєння групових злочинів;
- 2) про зміст суб'єктивного зв'язку між співучасниками в організованих злочинних групах¹

Перше питання набуло актуальності у зв'язку з проблемою посилення відповідальності за скоєння злочинів організованими групами. Поява в статтях Особливої частини різноманітних групових проявів організованої злочинності, неоднозначно визначених законом стосовно різних злочинів, призвела до того, що ряд вчених і практиків висловлюють думку, про невідповідність змісту норм про співучасть в Загальній і Особливій частинах Кримінального кодексу; що питання про скоєння злочину групою осіб, яке регулюється нормами Особливої частини, не вкладається в загальне поняття співучасті.

Необхідно відзначити, що така позиція не є основою в теорії кримінального права. З такою точкою зору виступав ще М.Д.Шаргородський, на думку якого всі випадки співвиконавства і групової діяльності ніякого відношення до загальної норми про співучасть не мають. В статтях Кримінального кодексу, де мова йде про злочинні діяння групи осіб, мається на увазі не співучасть, а "скоєння за певних умов злочину кількома особами".¹

По суті, цієї позиції дотримується Ф.Г.Бурчак, який відзначає: "В логічному плані під поняття співучасті, сформульоване в Загальній частині, можна підвести і ті склади групових злочинів, відповідальність за які встановлена безпосередньо в Особливій частині. Це, однак, не є підставою для висновку про універсальність норми Загальної частини". На його думку,

положення ст. 19 Кримінального кодексу України слід застосовувати виключно до випадків співучасті з виконанням різних ролей.¹

З протилежною позицією виступали і виступають прихильники універсального характеру норми Загальної частини про співучасть. Вони підкреслюють, що ст. 19 Кримінального кодексу України є нормою загального характеру щодо всіх випадків спільної злочинної діяльності, передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу.²

Як видно з аналізу цих відмінних точок зору, по суті питання зводиться до принципової проблеми співвідношення норм Загальної та Особливої частини кримінального права, їх взаємозалежності.

Як відомо, поділ кримінального права на Загальну та Особливу частини відбувся в XVIII ст. (в Кримінальному кодексі Франції 1791 р.) і був результатом розвитку і вдосконалення кримінального законодавства, в процесі якого із змісту окремо діючих кримінальних законів виділялось те найбільш спільне, що було характерне для всіх чи, у всякому разі, для більшості злочинів, передбачених в окремих кримінальних законах. Це були норми про форми вини, ознаки суб'єкту, про стадії попередньої злочинної діяльності, співучасть та ін.

Таким чином була створена система, в якій:

- Загальна частина являла собою сукупність норм, що передбачали загальні, принципові положення щодо злочинності та карності діянь;
- Особлива ж частина містила в собі норми, що передбачали ознаки конкретних злочинів і конкретні покарання за них.

Така систематизація кримінально-правових норм мала велике значення, оскільки вона, по-перше, виключала необхідність повторень в нормах Особливої частини тих положень, які мали загальне значення і, по-друге, давала можливість більш чіткого визначення специфічних ознак конкретних злочинів в статтях Особливої частини.

Незважаючи на самостійність Загальної та Особливої частин в системі кримінального права, вони тісно взаємопов'язані між собою, взаємозалежні і тільки в сукупності можуть визначити підстави та межі відповідальності за конкретний злочин.

По суті, вони є підсистемами єдиної системи кримінального права, взаємозалежність яких базується на філософських категоріях загального і особливого: до норм Загальної частини, як правильно писав про це Б.А.Куринов, "відносяться такі норми, в яких містяться положення, що застосовуються при розгляді будь-якого злочину".³

¹ Бурчак Ф.Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. К., 1987; Бурчак Ф.Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. К., 1969.

² Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М., 1974; Иванова Н.Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве. Саратов, 1991.

³ Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1976.

¹ Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии // Правоведение. 1960. № 1.

Стосовно питання, яке розглядається, норма Загальної частини про співучасть (загальне) повинно знаходити своє відображення в конкретному груповому злочині (особливе).

Саме тому, незалежно від різних форм групової злочинної діяльності, передбачених в Особливій частині, всі вони повинні містити в собі об'єктивні і суб'єктивні ознаки загального поняття співучасті.

Разом з тим це особливе - конкретний груповий злочин - може характеризуватись специфічними ознаками, що відображають різний ступінь відбиття (інтенсивності) об'єктивних ознак загального поняття співучасті. В такому контексті скоєння злочину за попередньою змовою групою осіб: і злочинна організація є різні форми співучасті, що відображають різний ступінь згуртованості і співорганізованості, однак вони все ж таки вкладаються в загальне поняття співучасті.

Таким чином, більш теоретично обґрунтованим є висновок про фундаментальне значення загальної норми про співучасть, а отже, неможливість існування в Особливій частині норм про групові злочини за межами загальних ознак співучасті.

Практичне завдання полягає лише в тому, щоб в Загальній частині кримінального права передбачити самостійну норму про різні форми співучасті, як це зроблено в законодавстві ряду зарубіжних країн, зокрема в новому Кримінальному кодексі Росії.

Торкаючись другого питання, що потребує до себе уваги - про зміст суб'єктивного зв'язку між співучасниками в організованих групах, то і тут не має однозначного вирішення в науці і практиці.

Більшість вчених однозначно стоїть на позиції можливості співучасті тільки при наявності двостороннього зв'язку між співучасниками.

Однак в ряді наукових праць, присвячених інституту співучасті, робляться спроби обґрунтувати можливість співучасті при односторонньому суб'єктивному зв'язку спільнодіючих осіб.

В теорії кримінального права під двостороннім зв'язком розуміється такий зв'язок між співучасниками, при якому припускається знання організатором, підмовником і пособником про злочинну діяльність виконавця і бажання діяти спільно з ним, а також знання виконавцем про злочинну діяльність кожного з них, бажання діяти спільно з ними.

Особливістю одностороннього суб'єктивного зв'язку є те, що виконавець може і не знати про діяльність підмовника і пособника.

Здається, що вирішення цього питання можливе тільки на основі аналізу суб'єктивних ознак загального поняття співучасті.

Перш за все, тут необхідно звернути увагу на те, що законодавець визнає співучасть тільки навмисну спільну участь в скоєнні злочину. При цьому теорія і практика однозначно виходить з того, що співучасть можлива тільки в навмисному злочині.

Тому зміст умислу кожного співучасника повинен характеризуватись наступними моментами:

1) усвідомленням фактичних ознак скоюваного ним діяння і його суспільної небезпеки;

2) усвідомленням того, що він діє не один (не обов'язковим є знання всіх співучасників, достатньо знання хоча б одного);

3) усвідомленням ознак конкретного злочину, в скоєнні якого він бере участь;

4) передбаченням загального, єдиного злочинного результату від спільних дій;

5) бажанням (а в ряді випадків - свідомим допущенням) спільного злочинного результату.

Так, Н.Г.Іванов правильно пише про те, що "оскільки будь-яка особа, здійснюючи будь-який акт поведінки, усвідомлює його фактичну сторону, то природно було б припустити, що особа, скоюючи злочин в співучасті, усвідомлює дві фактичні обставини. Перше - це те, що вона здійснює конкретний акт поведінки. Друге - це те, що він здійснює цей акт поведінки не один".¹

Якщо виключити з психічного ставлення співучасника обов'язкову ознаку - усвідомлення того, що він діє не один, то руйнується суб'єктивна сторона співучасті.

Притягнення до кримінальної відповідальності за співучасть в злочині особи, яка вважала, що вона діє самостійно і не знала про фактичну участь в злочині іншої особи, було б об'єктивним ставленням, неприйнятним кримінальному праву України.

З цього витікає висновок: обов'язковою ознакою будь-якої форми співучасті є двосторонній суб'єктивний зв'язок між співучасниками (включаючи виконавця).

В.М.МОХОНЧУК

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТЕРОРИЗМ: ТАК ЧИ НІ?

Комплексна цільова програма боротьби із злочинністю на 1996-2000 рр. вимагає рішучої протидії зі сторони держави різноманітним злочинним проявам. У цій обставині вивчення проблеми тероризму набуває особливої актуальності.

Розробка законодавчої бази, яка передбачала б відповідальність за тероризм, повинна здійснюватись на підставі глибокого усвідомлення істотних ознак і особливостей тероризму як небезпечного антисоціального явища, а також досвіду інших країн у боротьбі з ним.²

Безперечно, що тероризм являє собою підвищену суспільну небезпеку, яка визначається а) посяганням на декілька об'єктів кримінально-правової охорони; б) загальнонебезпечний характер діянь при його вчиненні; в) настанням (чи загрозою настання) тяжких наслідків.

Встановлення кримінальної відповідальності за тероризм як самостійний склад злочину дозволить:

¹ Іванов Н.Г. Понятіе и формы соучастия в советском уголовном праве. Саратов, 1991.

² Уголовный кодекс Российской Федерации. М. 1997.